

MORÁLNO-NORMATÍVNE ZDÔVODNENIE ĽUDSKÝCH PRÁV

MARTIN FOLTIN, Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, SR

FOLTIN, M.: Moral-normative Justification of Human Rights
FILOZOFIA, 76, 2021, No 1, pp. 46 – 58

This paper presents and analyzes the moral-normative sources of human rights. In this article, we analyze the philosophical sources of human rights that relate to the question of why human beings should be holders of human rights, regardless of whether specific legal claims can be derived from them at the legal level. The paper addresses three main normative sources of human rights: (a) secular claims of human dignity; (b) claims based on human needs and human nature; and (c) transcendental claims. The article points out the limitations of these philosophical resources and suggests why it may be suitable to accept human rights based on a pluralistic notion of human nature.

Keywords: Human dignity – Human rights – Human needs – Rationale for human rights – Human nature

Úvod

Ľudské práva v súčasných politických systémoch legitimizujú prostredníctvom univerzálneho sekulárneho diskurzívneho rámca mnohé politické postupy, politické ciele, ich hranice, a sú bezprostredným hodnotiacim kritériom pre politické systémy ako také.¹ Idea ľudských práv je bezpochyby súčasťou vízie moderného a lepšieho sveta, v ktorom sú naplnené základné práva človeka. Súčasný výskum ľudských práv sa zameriava na rôzne roviny ľudských práv: historickú, právnu, politickú, ale aj filozofickú. Veľký záujem zo strany sociálnych vedcov sa prejavuje v množstve publikácií, ktoré sa ľudským právam venujú.² Zámerom tohto príspevku je načrtnúť filozofické

¹ Cenné a kritické pripomienky anonymných recenzentov časopisu *Filozofia* vo veľkej miere prispeli k objasneniu našich stanovísk, za čo im patrí srdečná vďaka.

² K problematike ľudských práv a ich zdrojov existuje oveľa väčšie množstvo monografií, konferenčných zborníkov, štúdií či odborných článkov, a to nielen z anglofónneho prostredia. V našom prostredí za ostatné roky tiež vyšlo niekoľko publikácií (Foltin 2019; Muránsky 2019a; Muránsky 2019b; Muránsky 2020; Vacura 2020; Palovičová 2017; Sťahel 2019; Sedová 2018; Sedová 2020; Sedová a Palovičová 2018; Smolková 2019; Smolková 2020; Šmihula 2001). Ku kritike liberálneho poňatia ľudských práv pozri tiež (Muránsky 2020). Historickým a koncepčným vzťahom medzi neoliberalizmom a ľudskými právami sa podrobne venuje publikácia od J. Whyteovej (2019).

otázky, ktoré kontrastujú so všeobecným chápaním a rétorikou ľudských práv: aká je povaha ľudských práv v bežnom zmysle slova? Kto rozhoduje o tom, čo je ľudským právom? Aké sú možnosti zdôvodnenia a zdroje ľudských práv? Možno zdôvodniť ľudské práva prostredníctvom právneho alebo normatívno-hodnotového rámca? Sú ľudské práva ako normatívny univerzálny alebo relativistický projekt skutočne vhodným rámcom?

Nebude prekvapením, ak na úvod tejto štúdie pripomenieme, že odpovede na vyššie uvedené otázky nemožno zhrnúť do rozsahu tejto štúdie. Pri výskume ľudských práv by sme mali mať na pamäti, že ich zdroje a zdôvodnenia neprichádzajú z jedného „smeru“, ale skôr naznačujú rôzne pohľady a prístupy, pokiaľ ide o vedecké disciplíny, a tiež svetonázory. Podľa J. Nickela (2007, 54) existujú tri typy argumentov, ktoré sa využívajú na zdôvodnenie ľudských práv: 1) *prudenciálne argumenty*; 2) *úžitkové a pragmatické zdôvodnenia*; a 3) *argumenty založené na morálnych a normatívnych hodnotách* (vrátane spravodlivosti, dôstojnosti, minimálneho blaha, bezpečnosti a slobody).³ V štúdiu sa sústreďujeme práve na tretiu skupinu argumentov – sledujeme morálno-normatívne implicitné a explicitné zdôvodnenia ľudských práv. V štúdiu sa teda zaoberáme otázkou, prečo by sa mali ľudské bytosti považovať za nositeľov ľudských práv bez ohľadu na ich právne alebo politické ukotvenie. Preto pri analýze zdrojov ľudských práv neupriamujeme pozornosť na povahu alebo status ľudských práv; nehľadáme odpoveď na to, či ľudské práva sú skôr právami, alebo politickými cieľmi,⁴ či je medzinárodné právo vhodným priestorom na ich implementovanie (v kontexte medzinárodného hnutia za ľudské práva a jeho dokumenty),⁵ či existujú dostatočné zdôvodnenia alebo presvedčenia akceptovať ľudské práva ako univerzálny koncept,⁶ či tieto zdôvodnenia presahujú kultúrne a náboženské rozdiely alebo kto zodpovedá za ich dodržiavanie.

Štúdia pozostáva z dvoch hlavných častí. V prvej časti poukazujeme na skeptické presvedčenia niektorých autorov, podľa ktorých akákoľvek identifikácia alebo vymedzenie ľudských práv na základe morálno-normatívnych tvrdení sú bezpredmetné.

³ Existujú rôzne typológie zdôvodnenia ľudských práv (porov. Šmihula 2001; Griffin 2008, 20 – 27; Vacura 2020, 522 – 524; Sedová 2020, 527).

⁴ Hoci nekladíme dôraz na politickú prax, neznamená to, že medzi politicko-právnymi a morálno-normatívnymi zdôvodneniami ľudských práv neexistujú žiadne prieniky. Práve naopak, je zrejmé, že ľudské práva vo svojich počiatkoch mali, a aj majú politický rozmer – napríklad počas moderných revolúcií (porov. Honneth 2018, 35).

⁵ Koncepčný alebo analytický rozmer pojmu práva, ktorý je vhodným prostriedkom na vyjadrenie noriem medzinárodného hnutia za ľudské práva, rozpracoval napríklad J. Nickel (2007).

⁶ V rámci univerzálného poňatia ľudských práv sa predpokladá, že isté kľúčové hodnoty vytvárajú vhodné podmienky a organizujú vzájomné vzťahy medzi jednotlivcami, spoločnosťou a štátom, pričom tieto hodnoty sa implementujú prostredníctvom rovnakých neodňateľných univerzálnych práv. V samom jadre tejto praxe majú byť hodnoty obsiahnuté v medzinárodných dokumentoch – napríklad vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv (porov. Donnelly 2006, 601).

Ukazujeme, prečo skeptické prístupy voči zdrojom ľudských práv sú nedostatočné. Zaoberáme sa aj otázkou, prečo by sa ľudské bytosti mali považovať za nositeľov ľudských práv, pričom analyzujeme tri základné roviny v kontexte ľudských práv: a) *sekulárne tvrdenia o ľudskej dôstojnosti*; b) *tvrdenia založené na ľudských potrebách a ľudskej prirodzenosti* a c) *transcendentálne tvrdenia*.

1. Skepticizmus pri identifikácii a vymedzení ľudských práv

Skeptické postoje voči vymedzeniu a identifikácii ľudských práv pochádzajú z niekoľkých argumentov. Jedným z nich je tvrdenie, podľa ktorého základné normy ľudských práv nepotrebujú teoretické základy, pretože sú jednoducho samozrejmé (Etzioni 2010). Podľa A. Etzioniho netreba špeciálne zdôvodňovať ľudské práva, pretože sociálne, kultúrne či globálne „sily“ ovplyvňujú občanov a ich vládnych zástupcov. Štát, ktorý porušuje ľudské práva vlastných občanov, v reakcii na správy svetových médií (a to najmä ak za takýmito zverejneniami nasleduje značná a trvalá medzinárodná kritika a protesty) zmení správanie. Ak nedôjde k akceptácii týchto zjavných pravidiel, je to zapríčinené tým, že vládnuce elity a občania preferujú fundamentalistické postoje, alebo ich myseľ je uzatvorená voči takýmto zmenám napriek tomu, že žijú v otvorených spoločnostiach (Etzioni 2010, 194).⁷ Táto hypotéza o morálnom omyle alebo „slepote“ v skutočnosti legitimizuje morálnu nadradenosť istého štátu nad inými. Hoci Etzioni uznáva, že objektívne normy a hodnoty sú neuchopiteľné, napriek tomu tvrdí, že existujú isté globálne či vnútroštátne sily, ktoré prostredníctvom politického nátlaku môžu legitimizovať isté normy. To je však v priamom rozpore so štátnou suverenitou a ľudskou činnosťou, pretože predpokladom úspešného uplatnenia ľudských práv a ich zdôvodnenia sú politické vyhlásenia, ktoré boli akceptované a zavedené v iných štátoch (Koskeniemi 2011, 149).

Ďalší skeptický argument sa opiera o predpoklad, podľa ktorého morálne normy nie sú evidentné alebo pravdivé v prísne metafyzickom zmysle, a preto je akékoľvek úsilie o zdôvodnenie noriem ľudských práv zbytočné. Podľa H. Hoovera (2016) by sa mali normy ľudských práv zaradiť do etiky neistoty, pretože vhodný filozofický základ noriem ľudských práv či ich univerzálne zakotvenie ako historických fenoménov je mimo ľudského dosahu a je v zásade skôr chimérické ako reálne. Navyše akékoľvek hľadanie zdrojov a zdôvodnení ľudských práv sa vyznačuje obyčajným plytvaním úsilím a časom.⁸ Tento pragmatický prístup pri chápaní ľudských práv teda spochybňuje

⁷ Teoretici politicko-právnej funkcie ľudských práv zdôrazňujú, že úlohou ľudských práv v oblasti medzinárodného práva je vymedziť hranice vnútornej autonómie režimov (porov. Rawls 2013, 113; Beitz 2009).

⁸ Rorty (1994) navrhuje, aby celé úsilie smerované k zdôvodneniu ľudských práv bolo presmerované na vzdelávanie o nich. Podobne argumentuje aj Gregg (2012).

akékoľvek špekulatívne filozofické úvahy, pretože nie sú schopné motivovať jednotlivcov k tomu, aby rešpektovali normy ľudských práv. Takýto prístup sa však nezaobrá otázkou oprávnenosti ľudských práv. Presvedčenia a hodnoty v oblasti ľudských práv môžu byť podmienené historickými skutočnosťami a sociálno-politickými determinantami, to však nezdôvodňuje a nepredurčuje, prečo by mali byť isté sociálne normy označené za demokratické či za ľudské práva. Pragmatické zdôvodnenie ľudských práv nie je ani prijateľné, keďže prostredníctvom neho možno zdôvodniť aj represívne politické režimy a ospravedlniť ich kultúrno-relativistické normy.

Hoci filozofické úvahy nad základmi noriem ľudských práv nemotivujú jednotlivcov skutočne rešpektovať normy ľudských práv, napriek tomu si myslíme, že filozofické úvahy sú dôležité pri identifikácii a analýze zdrojov a zdôvodnení ľudských práv. Hlavný dôvod, prečo potrebujeme poznávať morálno-normatívne základy ľudských práv, tkvie v tom, že bez nich nemožno konštruktívne kritizovať prijaté konkrétne politické opatrenia, a to najmä ak sú ľudské práva zakotvené v zákonoch. A hoci zdôvodnenia ľudských práv nemusia byť pre každého dostatočne presvedčivé, ich analýza môže zlepšiť naše chápanie ľudských práv a pochopiť, prečo ich (alebo iní) považujeme za veľmi dôležité, ako aj upozorňuje Waldron (2015).

V nasledujúcej časti priblížime tri hlavné zdroje ľudských práv, ktoré považujeme za dôležité, pričom ani jeden z nich nie je nadradený alebo podradený ostatným. Argumentujeme v prospech pluralitného chápania zdrojov ľudských práv, a to aj vzhľadom na to, že ak neexistuje jediná skutočná morálka, normy v oblasti ľudských práv by nemali predstierať, že vychádzajú z jediného normatívneho zdroja.

2. Zdroje ľudských práv

2.1 Ľudská dôstojnosť

Aby sme pochopili koncept ľudskej dôstojnosti v kontexte ľudských práv, musíme odlíšiť ľudskú dôstojnosť ako základný faktor ľudskej existencie od osobnej dôstojnosti, ktorá sa zvyčajne spája s istým sociálnym postavením. Vzhľadom na sociálny rozmer osobnej dôstojnosti je jej povaha mnohokrát sociálne podmienená a zároveň variabilná, zatiaľ čo ľudská dôstojnosť je nezávislá od sociálnych faktorov. Akceptácia ľudskej dôstojnosti si však vyžaduje sociálny rešpekt, a preto ju nemožno považovať za jediný koncept, ktorý je univerzálne akceptovaný pri zdôvodňovaní ľudských práv. Ľudskou dôstojnosťou však možno určiť istý štandard, pod ktorý by žiadna ľudská bytosť nikdy nemala klesnúť.⁹

⁹ V štúdiu nesledujeme pojem ľudskej dôstojnosti ako právo na určitý životný štandard; takýto pojem dôstojnosti nás nezaujíma v súvislosti so zakotvením ľudských práv, pretože na jeho zdôvodnenie potrebujeme práve politické a právne zdroje. K právnemu zakotveniu ľudskej dôstojnosti pozri viac (Menke 2018, 170 – 177).

Z historického hľadiska pojem ľudskej dôstojnosti¹⁰ možno vysledovať až do staroveku. Napríklad v stoickej tradícii sú prítomné argumenty v prospech ľudskej dôstojnosti, hoci táto ľudská dôstojnosť sa skôr sťahovala na osobnú dôstojnosť, ako to vyplýva zo spisov M. T. Cicera. V jeho spise *De officiis (O povinnostiach)* sa tiež hovorí o *hominis praestantia* (výnimočnosti človeka) a o *excellencia et dignitas* ([jeho] znamenitosti a dôstojnosti). Podľa neho sa ľudská dôstojnosť zakladá na schopnosti urobiť zo svojho života niečo rozumné, využiť čas a neobmedzovať sa na pôžitok zo zmyslových radostí. Ľudský život tvorí základnú etickú normu, pretože človek môže životu dať racionálnu formu, teda venovať sa istej úlohe, cieľu alebo ideálu.¹¹

Podobný koncept ľudskej dôstojnosti rozpracoval I. Kant, ktorý tiež nachádza zdroj ľudskej dôstojnosti v slobode jednotlivca, tentoraz však v užšom morálnom zmysle. Podľa neho človek je vnímajúca bytosť, podlieha prírodným zákonom a je slobodná v morálnom konaní, ktoré je vedené rozumom. To, že ľudia sú schopní zaviazat' sa k morálnym zákonom, ktoré vytvárajú z praktického dôvodu (kategorického imperatívu), ich robí skutočne hodnými: „Autonómia je teda základom dôstojnosti ľudskej a každej rozumnej prirodzenosti“ (Kant 2004, 65). Prirodzenosť rozumných bytostí je charakteristická tým, že sú účelmi samej osebe (človek sa nesmie používať iba ako prostriedok). Preto Kant formuluje jednu verziu kategorického imperatívu takto: „Konaj tak, aby si ľudstvo tak vo svojej osobe, ako aj v osobe každého druhého, používal vždy zároveň ako účel, a nikdy nie iba ako prostriedok“ (Kant 2004, 56).

Pri interpretácii ľudskej dôstojnosti treba mať na pamäti, že konanie jednotlivcov sa zakladá na vôli autonómnej bytosti. Podľa Kantovho vysvetlenia použitie iného na dosiahnutie istého prospechu je konanie, ktoré by neakceptovali a ani nemohli prijať ostatní ľudia. Navyše dobrá vôľa sama osebe je schopnosť zvoliť si len to, čo rozum uznáva za prakticky nevyhnutné, nezávislé od náklonností, teda za dobré. Dobrá vôľa nie je dobrá preto, lebo sa ňou dosahuje niečo dobré, teda dobrá vzhľadom na cieľ konania, ale je dobrá jedine svojím „chcením“. Kant si však uvedomoval, že koncept dobrej vôle je nepostačujúci. Preto zaviedol koncept povinnosti, v ktorom je pojem dobrej vôle obsiahnutý (Kant 2004, 20). Dobrá vôľa sa nielenže môže uskutočniť v konaní človeka, ale súčasne vďaka tejto povinnosti sa dobrá vôľa stáva jedine dobrou, lebo len keď konáme z povinnosti, je naše rozhodnutie (vôľa konať) dobré a mravné.

V Kantovej koncepcii vidíme, že zásada, ktorú musíme akceptovať, ak nechceme používať ostatných ako prostriedok, by mala byť univerzálnou zásadou rešpektovania ľudskej dôstojnosti. Jednoducho povedané, v Kantovom „kráľovstve účelu“ má všetko vnútornú hodnotu a túto dôstojnosť. No dôstojnosť sa podľa Kanta u človeka

¹⁰ Pojem ľudskej dôstojnosti sa v súčasnosti používa v rôznych náboženských, ale aj sekulárnych podobách (Waldron 2015; Schroeder 2012; Habermas, 2010).

¹¹ Pozri viac (Suvák 2008, 108 – 109).

vyskytuje iba za predpokladu, že človek je schopný morálne konať. To je, podľa Kantovho pohľadu, minimum, ktoré dlhujeme jeden druhému – sebe samým.

Úvahy o Kantovej etike sú rozsiahle, pričom ich východiská a závery sú v rôznych problémoch odlišné. Je tiež pozoruhodné, že napriek početným dôkazom „rozporov“, „neudržateľnosti“ a „prázdneho formalizmu“ sa jeho základné myšlienky objavujú v diskusiách znova a znova v rôznych variantoch.¹² Podobné chápanie ľudskej dôstojnosti je prítomné napríklad aj v teórii ľudských práv J. Griffina, ktorý kladie dôraz na ľudskú schopnosť uvažovať, usudzovať, vyberať a konať tak, aby bola naplnená idea dobrého života (Griffin 2008, 32). Griffin ďalej vysvetľuje: „To, čomu prikladáme hodnotu, čo považujeme za dôstojné pre ľudský život, je naša schopnosť zvoliť si a vykonávať našu koncepciu hodnotného života“ (Griffin 2008, 44).

Takto poňatá ľudská dôstojnosť je spojená s niekoľkými problematickými otázkami. Po prvé, akékoľvek zdôrazňovanie ľudskej autonómie či slobody predznamenáva nejednoznačné uplatnenie v praxi ľudských práv. Kantovská morálna autonómia tiež umožňuje odlišné uplatnenie, pretože kategorický imperatív je iba formálnym nástrojom a žiadnym spôsobom nezrejmuje, ako by sa ľudská autonómia a sloboda mali uplatňovať. Aj „kreatívne“ vymedzenie slobody a konania ľudí ako špecifickej ľudskej existenčnej kapacity, ako možno interpretovať u H. Arendtovej,¹³ je ambivalentné, pretože to, či ľudstvo dobre využíva svoju slobodu alebo nie, nemožno definitívne určiť a potvrdiť.

Odvodzovanie ľudskej dôstojnosti z konkrétnych vlastností – slobody a autonómneho konania, ktoré sa pokladajú za typicky ľudské, tiež vyvoláva otázku, kam majú byť zaradení ľudia, ktorým zjavne chýbajú spomínané vlastnosti. Napríklad osoby s kognitívnym postihnutím sú z biologického hľadiska človekom, avšak permanentne nespĺňajú základné vlastnosti, ktoré vyplývajú z konceptu ľudskej dôstojnosti. Toto axiologické prázdno podľa M. Nussbaumovej môže vyplniť iba súcitiť sám osebe. „Iba súcitiť nás vedie k tomu, aby sme osobu nazývali človekom, ktorá sa nachádza v neustálom vegetatívnom stave, alebo anencefalické dieťa človekom“ (Nussbaum 2006, 187). Okrem toho môžeme argumentovať tvrdením, podľa ktorého ľudská dôstojnosť sa prejavuje v jedinečnosti každého jednotlivca (Dorff 2002, 7). Problémom takto pochopenej ľudskej dôstojnosti je, že jedinečnosť jednotlivca je akceptovaná, keď dôjde k jej uznaniu. Inak povedané, to, že ľudia sú jedineční, získava na váhe iba

¹² Pozri tiež (Várossová 1969; Smreková 2001, 176; Belás 2005, 259; Muránsky 2008; Palovičová 2017, 16).

¹³ „Rozprávaním a konaním sú módy, v ktorých sa zjavuje samo človečenstvo. Toto aktívne seba-ukazovanie bytosti, ktorá je zásadne jedinečná, na rozdiel od púheho objavenia sa človeka v svete skrze jeho narodenia, je založené na iniciatíve, ktorej sa chápe človek sám, ale nie v tom zmysle, že by k tomu bolo potrebné nejakého zvláštneho rozhodnutia. Žiaden človek sa nemôže úplne zaobísť bez rozprávania a konania, čo nemožno tvrdiť o žiadnej inej činnosti *vita activa*“ (Arendtová 2007, kap. 5).

vtedy, ak sa o nich uvažuje vo svetle ich hodnoty, ktorá im má byť pripisovaná. Preto každý pokus o pochopenie môže veľmi ľahko skončiť podlomením individuálnej identity, ak sa nepodarí komplexne porozumieť jej samotnej povahe.¹⁴

Jedným zo spôsobov, ako sa tomuto problému možno vyhnúť, je zaujať pluralitný pohľad, podľa ktorého sú ľudské práva zakotvené v množstve dohier, pričom autonómia je jednoducho jedným z týchto dohier. Tento prístup je možné vysledovať okrem iného aj v Aristotelových spisoch a medzi obhajcami tzv. konceptu spôsobilosti (A. Sen, M. Nussbaumová), ktorý priblížime v nasledovnej časti. Iná možnosť tkvie v tom, že sa pokúsime pripísať Kantovmu konceptu univerzálnej ľudskej dôstojnosti aj akýsi nadindividuálny rozmer ľudskej existencie. To znamená, že jednotlivci s istým deficitom by mohli poukazovať na generácie, ktoré im predchádzali (a ktoré ich nasledovali). Tak by sa uznanie ich dôstojnosti rovnalo povedomiu o celkovom (genealogickom) reťazci bytia, ktorý presahuje individuálne ja. Napriek tomu sa zdá, že s konceptom ľudskej dôstojnosti sú spojené viaceré nejasnosti, čo sa prejavuje aj pri jej uplatnení v politickom diskurze.

2.2 Ľudská prirodzenosť a základné potreby

Základné antropologické, biologické či psychologické vlastnosti človeka a jeho potreby môžu predstavovať ďalší zdroj ľudských práv. Zdôrazňovanie týchto aspektov predpokladá, že všetky ľudské bytosti sa vyznačujú podobnými univerzálnymi potrebami. V týchto prístupoch je ľudské bytie problematizované; preto ľudské bytosti už nie sú koncipované ako dokonalé stvorenia (ako sme to mohli postrehnúť v predošlej časti), ale skôr sa vyznačujú istými potrebami a nedokonalosťou. Napríklad dôraz na prirodzené potreby človeka možno nájsť v zdôvodnení ľudských práv u D. Millera: „Kľúčové rozlišovanie je medzi podmienkami, ktoré majú pre človeka jednoducho veľkú hodnotu, a podmienkami, v prípade ktorých [ľudia] nemôžu viesť dôstojný život“ (Miller 2012, 422). Dá sa teda tvrdiť, že existuje určitá trieda potrieb, ktoré zrejme nezávisia od prijatia konkrétneho cieľa alebo plánu života jednotlivcov. Ide o potreby, ktoré sú potrebné na udržanie fyzickej, telesnej existencie, zdravého psychologického a sociálneho života. Preto podľa D. Millera ľudské práva sú práva, ktoré by mali zabezpečiť ochranu podmienok minimálne na slušný život. V tomto kontexte treba zdôrazniť, že takéto negatívne zdôvodnenie ľudskej dôstojnosti sa teda zakladá na skutočnosti, že ľudské bytosti sú bytosti schopné cítiť bolesť a utrpenie (a to nielen fyzické, ale aj duševné). Krutosť je najvyšším zlom. Prevencia pred krutosťou je

¹⁴ V tomto prípade pojem *dôstojnosť* je vo vzájomnom vzťahu s pojmom *osoba*. Dôstojnosť sa vzťahuje na hodnotu jeho života. Každý človek disponuje osobnou dôstojnosťou, ktorá sa odvodzuje od jedinečnosti a neopakovateľnosti každého z nás. Pozri viac J. Šlosiar (2019, 91 – 93).

najvyšším morálnym prikázáním.¹⁵ A preto „dôstojná spoločnosť sa musí zaviazat' nielen k odstráneniu fyzickej krutosti vo svojich inštitúciách, ale musí sa zamerať aj na odstránenie duševnej krutosti spôsobenej týmito inštitúciami“ (Margalit 1996, 84).¹⁶

Podobnú argumentáciu môžeme sledovať v takzvanom prístupe spôsobilostí u M. Nussbaumovej a A. Sena. V tomto prístupe Nussbaumová uvažuje v širokom horizonte o tom, aké kritéria by mala spĺňať ľudská prirodzenosť, aby sme ju mohli označiť za dôstojnú. V jej prístupe sa naturalistické vlastnosti prejavujú rovnako v tom, že interpretuje ľudskú prirodzenosť v kontexte jej nevyhnutných potrieb, ako aj uvádza: „Ľudské bytosti sú bábätká, ktoré vyrastajú pomaly a pri ich raste je rozsiahla starostlivosť. [...] Ak žijú vo vyššom veku, zvyčajne si znova vyžadujú veľkú starostlivosť a pravdepodobne čelia fyzickému alebo duševnému zdravotnému postihnutiu“ (Nussbaum 2006, 88). Výhodou tohto prístupu je, že zo „zraniteľnej animality“ možno univerzalizovať súbor základných ľudských nárokov vytvárajúcich predpoklady na rozličné spôsoby života.¹⁷ Preto ľudský život s možnosťou rozvíjať a využívať spôsobilosti, ktoré spomína, je „životom hodným ľudskej dôstojnosti“ (Nussbaum 2006, 78). V tomto kontexte je teda ľudská dôstojnosť mierkou, pretože akýkoľvek život pod istým štandardom, ktorý vyplýva zo zoznamu spôsobilostí, by bol „podľudský“ (Nussbaum 2006, 278).

Tieto návrhy na zakotvenie ľudských práv v naturalistickej interpretácii stavu človeka s dôrazom na ľudské potreby alebo schopnosti vyvolávajú niekoľko otázok. Totiž pri oboch vyššie uvedených prístupoch by sme sa mali pýtať, aký je pôvod normatívnych tvrdení o ľudskej prirodzenosti, keďže akékoľvek nesprostredkované

¹⁵ Podobne aj B. S. Turner tvrdí, že inštitút ľudských práv slúži na ochranu ľudských bytostí pred ostatnými, ako aj na zabezpečenie prosperujúceho ľudského života. Taktiež vychádza z predpokladu, že ľudské bytosti sa vyznačujú fyzickou krehkosťou, a preto sú potenciálne navzájom voči sebe zraniteľné. Práve táto ľudská prirodzenosť pre všetky bytosti je univerzálna. Význam ľudských práv v tomto zmysle nespočíva v dosiahnutí dokonalej humanistickej utópie, ale skôr je motivovaná našou fyzickou a sociálnou slabosťou a túžbou vyhnúť sa jej konzekvenciám (Turner 1993, 501). Na jeho východiská mala vplyv filozofická antropológia A. Gehlena (1988).

¹⁶ Podľa Margalita existujú tri dôvody (morálny, logický, kognitívny), prečo by sme mali slušnú spoločnosť charakterizovať negatívne. Morálny dôvod vyplýva z jeho presvedčenia, že medzi odstránením zla a propagáciou dobra existuje vážna asymetria. Poniženie je bolestivé zlo, zatiaľ čo úcta je výhodou. Kognitívnym dôvodom je to, že je ľahšie identifikovať ponížujúce ako úctivé správanie, rovnako je ľahšie identifikovať ochorenie ako zdravie. K logickému dôvodu pozri úvod k jeho práci (1996).

¹⁷ M. Nussbaum (2006, 76 – 80) formuluje súbor desiatich kľúčových spôsobilostí (porov. Palovičová 2013, 64 – 66; Sedová a Palovičová 2018, 79 – 80). J. Finnis (2019) formuluje sedem ľudských dohier. Každý rozumný a inteligentný človek na základe vlastného poznania sa k nim dopracuje. Finnis odmieta pokusy hierarchizovať spomínané základné ľudské formy dobra (2019, 157, 174). Zároveň však tvrdí, že praktická rozumnosť je jedným zo základných dohier, vďaka ktorému má človek účasť na ostatných základných dobrách (porov. Finnis 2019, 168, 170 – 171; taktiež Foltin 2020, 723 – 725).

odvodzovanie faktov na normy nie je z logického hľadiska možné. Totiž ani sociobiologické fakty nám nedávajú definitívnu odpoveď na to, aká je skutočná ľudská prirodzenosť. Navyše niekedy nie je jasné, či zdôvodnenie ľudských práv má byť odôvodnené z ľudskej prirodzenosti ako takej, alebo z morálnych, sociálnych či politických dôvodov. Sme presvedčení, že túto nejasnosť možno interpretovať ako vážny filozofický problém, no zároveň akýkoľvek pokus oddeliť sociálne a politické normatívne tvrdenia od biologických tvrdení považujeme za odvážne, pretože aj empirické tvrdenia sa vzťahujú na normatívne východiská. Ak sa napríklad pokúšame identifikovať ľudské potreby osôb so zdravotným postihnutím, používame iné normatívne kritéria ako pri identifikácii ľudských potrieb detí. Čiže filozofické univerzálne teórie, ktoré zahŕňajú univerzálne kritériá ľudských potrieb, nepostačujú na to, aby sme nimi zdôvodnili konkrétne ľudské práva v špecifickom kontexte. V podobnom duchu argumentujú aj A. Sen a M. Nussbaumová, pretože sa taktiež zasadujú za to, aby sa pri posudzovaní blaha dbalo na konštitúciu jednotlivcov – teda na ich spôsobilosti.¹⁸

Voči týmto prístupom sa dá namietať aj to, že nezdôrazňujú dôležitosť občianskych a politických práv a uprednostňujú skôr ekonomické a sociálne práva. Napríklad M. Cranston (1962, 37) tvrdí, že občianske a politické práva majú byť uprednostnené, pretože sa oveľa viac týkajú ľudských práv. Navyše občianske a politické práva sa dajú ľahko zabezpečiť prostredníctvom právnych predpisov, zatiaľ čo pri ekonomických a sociálnych právach je to komplikované (ak vôbec možné), pretože na ich zabezpečenie vláda musí nielen prijať zákony, ale musí disponovať aj veľkým bohatstvom.¹⁹

Napriek tomu skepticizmus voči takýmto zdrojom ľudských práv a jeho politickému konsenzu oprávnene pretrváva, najmä ak ich porušovanie a nerešpektovanie dokazuje, že na zdôvodnenie ľudských práv sa nestačí opierať o koncept univerzálnych ľudských potrieb. Je to neprijemné pripomenutie, že bez toho, aby sme ľuďom pripisovali nejakú hodnotu, zohľadnili ich potreby či povahu, bez ohľadu na to, ako presne ich popisujeme, sa rozplýva v politických zámeroch, ako aj zdôrazňuje Z. Palovičová (2017, 31).

¹⁸ G. Schweiger a G. Graf (2015) aplikujú prístup spôsobilosti na problém chudoby detí v kontexte globálnej spravodlivosti a medzinárodnej politickej teórie (pozri kap. 4). Ich argumentácia tkvie v tom, že koncept spravodlivosti by mal obsahovať spôsobilosti, ktoré umožňujú deťom z nevhodného sociálneho prostredia dosiahnuť určitú prahovú hodnotu vo všetkých dôležitých funkciách (2015, 16).

¹⁹ Tento pohľad odmieta priznať sociálnym a ekonomickým právam štatút univerzálnych ľudských práv. Jednou z možností, ako reagovať na túto námietku, je odmietnuť samo rozdeľovanie práv do špecifických skupín, a to najmä s poukazom na inherentnú previazanosť v ich zabezpečovaní a na podmienenosť jedného typu práva druhým: rovnako ako nemôže byť „sloboda bez chleba“, nemôže byť ani „chlieb bez slobody“ (Shue 1996).

2.3 Transcendentálne zdroje ľudských práv

Ďalším možným zdrojom ľudských práv sú takzvané transcendentálne argumenty, vďaka ktorým možno reagovať na vyššie uvedenú námietku voči koncepcii ľudských potrieb. Tieto teórie vychádzajú z predpokladu, podľa ktorého všetky ľudské bytosti sú držiteľom ľudských práv, a to bez ohľadu na to, či a ako propagujú alebo chránia ďalšie ľudské hodnoty – autonómiu, potreby, slobody alebo záujmy. Napríklad podľa A. Gewirtha celé ľudské konanie je nevyhnutne spojené s konceptom práv (1996, 18), pretože každý človek musí akceptovať, že má – rovnako ako všetci ostatní ľudia – právo na slobodu a blaho. „Ústredným bodom argumentu je, že práva a nároky na práva vznikajú logicky a zásadne z obavy všetkých ľudských bytostí, ako potenciálnych cieľavedomých subjektov, aby boli chránené bezprostredne potrebné podmienky ich konania a všeobecne úspešné kroky. [...] Týmto spôsobom slúži konanie ako základ ľudských práv: osoby musia mať a požadovať tieto práva, pretože ich zámery sú potrebné pre samotnú možnosť konania a všeobecne úspešné konanie“ (Gewirth 1996, 16).²⁰

Z tohto morálno-normatívneho zdôvodnenia ľudských práv môžeme vydedukovať, že akékoľvek základné ľudské práva nie sú zamerané na ochranu záujmov človeka, ale vyjadrujú skôr jeho prirodzenosť ako bytosti, ktorej záujmy si zasluhujú ochranu. To znamená, že keď hovoríme o ľudských právach, každá spoločnosť si musí definovať, ktoré kritéria ľudskej prirodzenosti sú relevantné pre ľudskú dôstojnosť. Výhodou tohto prístupu je, že nekladie dôraz na záujmy človeka, ale skôr na hodnotu osoby (porov. Kam 2006, 271) a zároveň zachováva pluralitný rozmer ľudskej prirodzenosti.

Záver

V štúdiu sme koncentrovali pozornosť na analýzu normatívnych zdrojov ľudských práv, ktoré sa týkajú otázky, prečo by ľudské bytosti mali byť nositeľom ľudských práv, a to bez ohľadu na to, či z nich na právnej úrovni možno odvodiť konkrétne právne nároky. Zaoberali sme sa tromi hlavnými morálno-normatívnymi zdrojmi ľudských práv, ktoré pri zdôvodnení ľudských práv vychádzajú z ľudskej prirodzenosti. Teoretické prístupy, ktoré zdôvodňujú ľudské práva na základe ľudskej prirodzenosti a potrieb, poskytujú pluralitný a kontextový spôsob interpretácie ľudských práv. Pluralitná interpretácia ľudskej prirodzenosti (na rozdiel od univerzálnych konceptov ľudskej dôstojnosti alebo potrieb) ako teoretický rámec poskytuje možnosť identifikovať osobitú heterogenitu na individuálnej úrovni. Takouto interpretáciou ľudskej prirodzenosti možno akceptovať, že jej obsah môže byť závislý od osobných špecifik,

²⁰ Iné zakotvenie ľudských práv prostredníctvom transcendentálnych argumentov možno identifikovať u O. Hoffea (2001), ktorý tvrdí, že iba ten jednotlivec, ktorý uznáva práva ostatných, v konečnom dôsledku zdôvodňuje svoje vlastné ľudské práva. Ľudské práva sú teda výsledkom vzájomnej reciprocity.

životného prostredia či sociálnej situácie. V rámci vedeckých disciplín, ktoré sa zaoberajú problematikou ľudských potrieb, je práve individuálna skúsenosť, implicitne uznaná ako jedno z východísk výskumu.

Morálno-normatívne zdôvodnenie ľudských práv založené na pluralitnom poňatí ľudskej prirodzenosti musí byť rozšírené o inštrumentálne zdôvodnenie, aby bolo možné vierohodne určiť presný obsah ľudských práv. Je to tak preto, lebo existuje široká škála normatívnych štruktúr, ktoré môžu obsahovať množstvo poznatkov o determinantoch a rizikových faktoroch ľudských potrieb na psychologickú, fyziologickú, sociálno-politickú či environmentálnu úroveň. V tomto zmysle koncept ľudskej dôstojnosti je priamo závislý od spoločenského uznania, ako sme to naznačili aj pri transcendentálnych zdôvodneniach. Toto je rozhodujúce pre pochopenie ľudských práv a nevyhnutne pre akýkoľvek pokus odôvodniť nároky na ľudské práva v rámci akéhokoľvek politického systému. Je však dôležité upozorniť, že normatívno-hodnotové zdroje ľudských práv, aké sme analyzovali v tejto štúdii, nemožno jednoducho uplatniť v rámci politických systémov. Ak chceme politicky zdôvodniť ľudské práva, musíme argumentovať, prečo prvoradou povinnosťou štátov je ochrana individuálnych práv (a to najmä v kontexte individuálnych vlastností alebo osobitostí) či ako majú štáty pristupovať k tým, ktorí nedodržiavajú ľudské práva. Stručne povedané, normatívno-hodnotové a politicko-právne dimenzie ľudských práv predstavujú odlišné, hoci nie oddelené oblasti, napriek tomu si vyžadujú rozličnú interpretačnú pozornosť.

Literatúra

- ARENDOVÁ, H. (2007): *Vita activa neboli O činném živote*. Praha: Oikoyomen.
- BEITZ, CH. R. (2009): *The Idea of Human Rights*. New York: Oxford.
- BELÁS, L. (2005): Sociálne dôsledky Kantovej etiky. *Filozofia*, 60 (4), 254 – 267.
- BUREŠ, O. (2019): Budoucnost lidstva za soumraku éry národních států: Předpoklady a vyhlídky kosmopolitní konstelace. *Filozofia*, 74 (2), 81 – 94. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.2.1>
- CRANSTON, M. (1962): *What Are Human Rights?* New York: Basic Books.
- DONNELLY, J. (2006): Human Rights. In: Dryzek, J. S. – Honig, B. – Philis, A. (eds.): *Handbook Political Theory*. Oxford: University press, 601 – 620.
- DORFF, E. N. (2002): *To Do the Right and the Good. A Jewish Approach to Modern Social Ethics*. Philadelphia: The Jewish Society of Philadelphia.
- ETZIONI, A. (2010): The Normativity of Human Rights is Self-Evident. *Human Rights Quarterly* 32 (1), 187 – 197. DOI: <https://doi.org/10.1353/hrq.0.0134>
- FINNIS, J. (2019): *Prirodzený zákon a prirodzené práva*. Bratislava: Kalligram.
- FOLTIN, M. (2020): John Finnis: Prirodzený zákon a prirodzené práva. *Filozofia*, 75 (8), 723 – 725. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.8.8>
- FOLTIN, M. (2019): Zdôvodnenie ľudských práv v koncepcii efektívneho altruizmu. *Filozofia*, 74 (8), 622 – 636. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.8.3>
- GEHLEN, A. (1988): *Man: His Nature and Place in the World*. New York: Columbia University Press.
- GREGG, B. (2012): *Human Rights as Social Constructions*. Cambridge: University Press.

- GRIFFIN, J. (2008): *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- HABERMAS, J. (2010): The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights. *Metaphilosophy*, 41 (4), 464 – 480. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2010.01648.x>
- HOFFE, O. (2001): Human Rights in International Discourse: Cultural Concerns. *10 International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 7018 – 7025.
- HONNETH, A. (2018): *Právo svobody. Nárys demokratické mravnosti*. Praha: Filosofia.
- HOOVERI, H. (2016): *Reconstructing Human Rights. A Pragmatist und Pluralist Inquiry into Global Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- KANT, I. (2004): *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram.
- KOSKENNIEMI, M. (2011): *The Politics of International Law*. Oxford: Hart Publishing.
- MARGALIT, A. (1996): *The Decent Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MENKE, CH. (2017): Ľudská dôstojnosť. In: A. Pollmann, G. Lohmann (ed.): *Ľudské práva. Interdisciplinárna Príručka*. Bratislava: Kalligram, 170 – 177.
- MILLER, D. (2012): Grounding Human Rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 15 (4), 407 – 427. DOI: <http://doi.org/10.1080/13698230.2012.699396>
- MURÁNSKY, M. (2020): K Filozoficko-ekonomickým východiskám sociálnych ľudských práv u Karla Polanyiho a Ernsta Tugendhata. *Filozofia*, 75 (7), 569 – 583. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.5>
- MURÁNSKY, M. (2019a): K dvojznačnosti pojmu zodpovednosť. *Filozofia*, 74 (3), 238 – 251. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.3.6>
- MURÁNSKY, M. (2019b): Liberalizmus, občianske práva a ekonomická nesloboda (k Tugendhatovej koncepcii ľudských práv v kontexte ľudí so zdravotným znevýhodnením). *Filozofia*, 74 (8), 593 – 607. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.8.1>
- MURÁNSKY, M. (2008): Kantova deontologická etika. In: Remišová, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, 330 – 351.
- NICKEL, J. W. (2007): *Making Sense of Human Rights*. Malden: Wiley-Blackwell.
- NUSSBAUM, M. (2006): *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2017): *Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu z pohľadu filozofie*. Bratislava: Veda.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2013): *Morálne dilemy v sociálnych službách*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- RAWLS, J. (2013): *Právo národov*. Bratislava: Kalligram.
- RORTY, R. (1994): Human Rights, Rationality, and Sentimentality. In: Shute, S. – Hurley, S. (eds.): *On Human Rights*. New York: Basic Books, 112 – 134.
- SCHROEDER, D. (2012): Human Rights and Human Dignity. An Appeal to Separate the Conjoined Twins. *Ethical Theory and Moral Practice*, 15 (3) 323 – 335. DOI: <https://doi.org/10.2307/23254292>
- SHUE, H. (1996): *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- SCHWEIGER, G., GRAF, G. (2015): *A Philosophical Examination of Social Justice and Child Poverty*. Salzburg: Palgrave Macmillan.
- SEDOVÁ, T. (2020): Filozofický pohľad na ľudské práva. *Filozofia*, 75 (7), 527 – 538. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.2>
- SEDOVÁ, T. (2018): Jánusovská tvár ľudských práv: medzi ľudskou dôstojnosťou a právom mať práva. Na margo troch kníh o problematike ľudských práv. *Filozofia*, 73 (4), 318 – 328.
- SEDOVÁ, T., PALOVIČOVÁ, Z. (2018): *Zdravotné postihnutie v kontexte ľudských práv*. Filozofická reflexia. Bratislava: Veda.
- SMOLKOVÁ, E. (2020): K filozofickým otázkam presadzovania sociálnych práv. *Filozofia*, 75 (7), 555 – 568. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.4>

- SMOLKOVÁ, E. (2019): K filozofickým východiskám súčasných modelov zdravotnej starostlivosti. *Filozofia*, 74 (8), 637 – 651. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.8.4>
- SMREKOVÁ, D. (2001): Od rigorizmu povinnosti k morálke cnosti. *Filozofia*, 56 (3), 174 – 186.
- ŠTAHEL, R. (2019): Lovelockov koncept udržateľného ústupu a jeho konzekvencie. *Filozofia*, 74 (5), 352 – 365. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2019.74.5.1>
- SUVÁK, V. (2008): Etické myslenie helenistického a rímskeho obdobia. In: Remišová, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kaligram 2008, 86 – 118.
- ŠLOSIAR, J. (2019): Kultúrny kontext ľudskej dôstojnosti. In: Sedová, T. (ed.): *Ľudské práva osôb so zdravotným postihnutím: Od ideí k realite*. Bratislava: Veda, 82 – 94.
- ŠMIHULA, D. (2001): O podstate ľudských práv. *Filozofia*, 56 (6) 431 – 437.
- TURNER, B. S. (2002): Outline of a Theory of Human Rights. *Sociology*, 27 (3), 489 – 512. DOI: <http://doi.org/10.1177/0038038593027003009>
- VACURA, M. (2020): Problém založení a legitimizace lidských práv. *Filozofia*, 75 (7), 513 – 526. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.7.1>
- VÁROSSOVÁ, E. (1969): Východiská prakticko-predmetného chápania človeka (Kant a Fichte). *Filozofia*, 24 (3), 253 – 265.
- WALDRON, J. (2012): *Dignity, Rank, & Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- WHYTE, J. (2019): *The Morals of the Market: Human Rights and the Rise of Neoliberalism*. London: Verso.

Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0049/20 s názvom *K ideí ľudských práv – koncepty, problémy, perspektívy*.

Martin Foltin
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: mart.foltin@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3981-7811>